

Ιστορίες του μοντέρνου

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 25/01/2021

Αναζητώντας το αιώνιο μοντέρνο

Kenneth Frampton, *Modern Architecture. A Critical History*, Πέμπτη έκδοση αναθεωρημένη, Thames & Hudson, Λονδίνο 2020, σελ. 736, τιμή 19,99 στερλίνες

Η εμπειρία του μοντέρνου κινήματος υπήρξε καταλυτική για την εξέλιξη της αρχιτεκτονικής μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην περίοδο του ευρωπαϊκού μεσοπολέμου, το μοντέρνο κίνημα διαχειρίστηκε και μετέφρασε σε ορατή «αντικειμενικότητα» τις ουτοπίες των καλλιτεχνικών ιστορικών πρωτοποριών, προχωρώντας στον σχεδιασμό της νέας ουτοπίας, τον σχεδιασμό μιας νέας πραγματικής ζωής μέσω της αρχιτεκτονικής. Στο περιβάλλον της Γηραιάς Ηπείρου που κλονιζόταν από οικονομικές κρίσεις, σε μια

ιδεολογικά φορτισμένη και συγκρουσιακή πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, το μοντέρνο κίνημα πρότεινε τη διάπλαση μιας νέας ενότητας μέσω της απαλλαγής από τον πολιτισμικό συντηρητισμό, και της υλοποίησης ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου. Η δύναμη του κοινωνικού οράματος και ταυτόχρονα της αισθητικής χειραφέτησης προσέδωσαν επαναστατικά χαρακτηριστικά σε ό,τι έχει αποκληθεί «εποποιία του μοντέρνου».

Ο Kenneth Frampton (γεν. 1930), ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 ενεργός κριτικός και μυθική πλέον μορφή της αρχιτεκτονικής ιστοριογραφίας, δημοσίευσε το 1980 μια «Ιστορία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής» που μεταφράστηκε το 1987 και στα ελληνικά από τις εκδόσεις Θεμέλιο (βιβλιοπαρουσίαση εκείνης της έκδοσης με τίτλο «Η τελευταία μεγάλη σύνθεση» έγινε από τον υπογραφόμενο στις σελίδες του «Βήματος», 3.7.1988). Ανάμεσα σε προγενέστερες μνημειώδεις «ιστορίες», όπως των Bruno Zevi, Leonardo Benevolo, Manfredo Tafuri/Francesco Dal Co και τη μόλις μεταγενέστερη «ιστορία» του William Curtis (1982), ο Frampton πρότεινε μια κριτική ανάγνωση των φαινομένων από τη βιομηχανική επανάσταση και μετά, μέσω του προσδιορισμού και της ανάδειξης θεματικών περιοχών που οδηγούσαν σε μια νέα κατανόηση του νεωτερικού εγχειρήματος στην αρχιτεκτονική. Και όλα αυτά σε μια εποχή ισχυρής αμφισβήτησης της σημασίας και κρίσης της κληρονομιάς του μοντέρνου: είναι χαρακτηριστικό ότι η «ιστορία» του Frampton εκδόθηκε την ίδια χρονιά με την πρώτη Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας (1980), που ως γνωστόν καταγράφηκε ως τελετουργία της αποθέωσης και παγκόσμιας καθιέρωσης του αρχιτεκτονικού μεταμοντερνισμού.

Steven Holl, Nelson-Atkins Museum of Art, Κάνσας Σίτι, 2007 (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος)

Η «ιστορία» του Frampton, που εν τω μεταξύ έγινε δημοφιλέστατο και παγκόσμιο μπεστ σέλλερ, γνώρισε στη συνέχεια άλλες τρεις εκδόσεις με αναθεωρήσεις και συμπληρώσεις. Η τελευταία έκδοση, σχεδόν διπλάσια σε έκταση από τις προηγούμενες, αποτελεί μνημειώδη τόμο αναφοράς για πολλούς λόγους. Ο Frampton προσθέτει ένα εκτεταμένο τέταρτο μέρος για την αρχιτεκτονική των επιμέρους γεωγραφικών περιοχών και κρατών (Αμερική, Αφρική και Μέση Ανατολή, Ασία και Ειρηνικός, Ευρώπη), και παράλληλα αναδιαμορφώνει το τελευταίο μέρος του βιβλίου το οποίο ασχολείται με την ανάγνωση των φαινομένων μέσω μιας παγκόσμιας ενιαίας οπτικής: τοπογραφία, μορφολογία, αειφορία, υλικότητα, κατοικία, αρχιτεκτονική για την

κοινότητα. Η προσέγγιση αυτή είναι δηλωτική του γεγονότος ότι η αρχιτεκτονική σήμερα δεν μπορεί να είναι πλέον κατανοητή με τα ιστοριογραφικά εργαλεία του 20ού αιώνα, μέσω δηλαδή «κινήματων» ή της δουλειάς των «δασκάλων» (που είναι κάτι πολύ διαφορετικό από το σύγχρονο φαινόμενο των *starchitects*). Με αυτόν τον τρόπο, ο Frampton εμπλουτίζει και συμπληρώνει την ανάλυσή του με τις διαγώνιες αναγνώσεις των εθνικών πραγματικοτήτων που ξεκινούν και πάλι από τον μεσοπόλεμο, ή με τα φαινόμενα της παγκοσμιοποίησης. Αυτό το τριμερές ιστοριογραφικό «σύστημα» (θέματα του μοντέρνου/α΄ έκδοση + φαινομενολογία της παγκοσμιοποίησης/δ΄ έκδοση + αρχιτεκτονική των εθνικών κρατών/ε΄ έκδοση) εμφανίζει μια εντυπωσιακή πληρότητα για το εύρος της τεκμηρίωσης και την επάρκεια της κριτικής διεξόδου, αλλά και για την ικανοποίηση του ιδεολογικού στόχου που συνιστά το βασικό leitmotiv της ερμηνευτικής του θέσης.

Axel Schultes, Charlotte Frank, Κρεματόριο στο Τρέπτοβ (Βερολίνο), 1999 (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος)

Ο τίτλος αυτής της μακροβιότατης «ιστορίας», της μόνης που αναδομείται οργανικά εδώ και 40 χρόνια, μεταξύ 20ού και 21ου αιώνα, δεν είναι τυχαίος: στόχος του Άγγλου ιστορικού, όχι μόνο κατά την πρώτη εμφάνιση του βιβλίου -όταν η τεκμηρίωση και η ανάδειξη της μοντέρνας αρχιτεκτονικής είχε και ένα «πολεμικό» κίνητρο και χαρακτήρα, ως αντίλογο απέναντι στην κυριαρχία του μεταμοντερνισμού- αλλά και

σήμερα, είναι η «αναζήτηση» του μοντέρνου κινήματος και η κληρονομιά του στις τέσσερις άκρες του κόσμου. Ενός μοντέρνου κινήματος όχι μόνο με μορφοπλαστικές και τυπολογικές αλλά και «ηθικές» αρετές και αρχές: Ο Frampton, ιστορικός του 20ού αιώνα με βαθιά αντίληψη του κοινωνικού ρόλου της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, από την πρωτεύουσα του καπιταλισμού, τη Νέα Υόρκη, όπου ζει και διδάσκει εδώ και πολλές δεκαετίες, διατυπώνει ουσιαστικά μια «πολιτική» άποψη για τον ρόλο και την αποστολή της αρχιτεκτονικής. Η αναζήτηση των ιχνών του μοντέρνου στη σύγχρονη παγκόσμια αρχιτεκτονική δεν στοχεύει στην πιστοποίηση της αισθητικής επιβίωσής του, αλλά της ελπίδας «συνέχισης του μοντέρνου σχεδίου με όρους μιας απελευθερωτικής αρχιτεκτονικής», σε μια εποχή λαϊκισμού και κρίσης της δημοκρατίας. Θα λέγαμε ότι, όπως ο Ernst Howald, ο οποίος στο *Die Kultur der Antike* (Ο πολιτισμός της αρχαιότητας, 1948) έχει υποστηρίξει ότι η αναγέννηση του «κλασικού» αποτελεί μια «ρυθμική μορφή» της πολιτισμικής ιστορίας, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο ο Frampton βεβαιώνει ότι το μοντέρνο κίνημα «είχε και συνεχίζει να έχει έναν σαφώς κυματοειδή χαρακτήρα: δημιουργείται, κάπως αιφνιδιαστικά, εξελίσσεται ωριμάζοντας και στη συνέχεια απομειώνεται. Πιθανότατα εμφανίζεται στη συνέχεια σχεδόν στην ίδια θέση και σε διαφορετική μορφή, για να ξεκινήσει ξανά ο κύκλος. Σε αυτό το βιβλίο -συνεχίζει ο Frampton- έχω κάνει μια προσπάθεια να αποκαλύψω αυτόν τον κυκλικό χαρακτήρα, όχι μόνο όσον αφορά τις ευρωπαϊκές απαρχές του κινήματος αλλά και την εμφάνισή του στη σύγχρονη αρχιτεκτονική διεθνώς». Μια κατάθεση πίστης, λοιπόν, αποτελεί αυτή η από κάθε άποψη ιστορική παρακαταθήκη του Άγγλου κριτικού, μια άλλη αφορμή προβληματισμού για την πορεία σήμερα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής.

Μια «ιστορία» λοιπόν ως πολιτισμική αντίσταση και ως πολιτική κριτική. Στην οποία, η τεκμηρίωση και αξιολόγηση της αρχιτεκτονικής σε κάθε χώρα είναι εξαιρετικά χρήσιμη, ακόμη και ως συγκριτικό εργαλείο. Από την άποψη αυτή, στο οκτασέλιδο γενναιόδωρο κεφάλαιο για τη χώρα μας, αναδεικνύονται οι διακριτές αρχιτεκτονικές μας επιδόσεις σε διεθνές πλαίσιο. Εκτός από τη δουλειά του Δημήτρη Πικιώνη, εικονογραφείται για πρώτη φορά στη νέα αυτή έκδοση το έργο των μεσοπολεμικών Κίμωνα Λάσκαρη, Δημήτρη Κυριακού, Στάμου Παπαδάκη και Πάτροκλου Καραντινού, καθώς επίσης των Άρη Κωνσταντινίδη, Νίκου Βαλσαμάκη, Κωνσταντίνου Δοξιάδη, Τάκη Ζενέτου, Κυριάκου Κρόκου και της Αγνής Κουβελά.

Δημοσιεύτηκε στο «Βήμα-Βιβλία», 17.01.2021. Η εικονογράφηση του άρθρου περιλαμβάνει έργα σύγχρονης αρχιτεκτονικής που βρίσκονται στο κέντρο του κριτικού ενδιαφέροντος του Kenneth Frampton.

Stanley Saitowitz, Αρχιτεκτονικό γραφείο Natoma, Σαν Φρανσίσκο, 1991 (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος)

Γενεαλογίες, οφειλές, προελεύσεις του παλίμψηστου μοντέρνου
Antigoni Katsakou, *Rethinking Modernity. Between the local and the international*, RIBA
Publishing, Λονδίνο 2020, σελ. 186, τιμή 35,00 στερλίνες

Έναν αιώνα μετά την εμφάνισή της, η ιδέα του μοντέρνου στην αρχιτεκτονική προσλαμβάνεται συνεχώς με νέο τρόπο. Η ανθεκτικότητά της σε πεπερασμένες και τελειωτικές φόρμουλες προσδιορισμού του περιεχομένου της είναι δηλωτική της εσωτερικής δυναμικής της, αντιπροσωπευτικής «όχι ενός νέου στυλ αλλά μιας μεθόδου εργασίας», όπως έλεγε ένας από τους διαμορφωτές της. Οι βασικές αρχές της αρχιτεκτονικής του μοντέρνου κινήματος αποτυπώθηκαν στα αρχετυπικά «ιερά τεμνήη» των «πρωτόκλητων» αποστόλων της, όπως είναι ο Walter Gropius, ο Erich Mendelsohn, ο Mies van der Rohe, ο Le Corbusier: αρκούν τα παραδείγματα του κτιρίου του Μπάουχαους στο Ντέσσαου, του πολυκαταστήματος Schocken στη Στουτγάρδη, του Γερμανικού Περιπτέρου στη Βαρκελώνη, της Βίλας Σαβουά στο Πουασύ. Τα έργα αυτά,

ανάμεσα σε πολλά άλλα, συνέθεσαν τον πυρήνα του μορφοπλαστικού λεξιλογίου του μοντέρνου, όπως τούτο κωδικοποιήθηκε κατά τη διεθνή μεταφορά και εφαρμογή του. Ωστόσο, ήδη κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και με την αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών, αιτημάτων και προσδοκιών, οι «μοντέρνοι αρχιτέκτονες» σε όλες τις ηπείρους άρχισαν να αναπτύσσουν έναν πολύ πιο σύνθετο προβληματισμό, που επιχειρούσε μεταξύ άλλων «να αποδεσμευτεί από την αντίληψη της ταύτισης του διεθνισμού με την ομοιομορφία, της κανονικότητας με τη μονοτονία, της αντικειμενικότητας με την απώλεια του ανθρωπισμού», όπως υποστηρίζεται σε αυτό το βιβλίο (σ. xvi). Παράλληλα άρχισε να εντείνεται ο προβληματισμός για το κατά πόσο το μοντέρνο ήταν διεθνές, με την έννοια των εκ των προτέρων κωδικοποιημένων σχεδιαστικών τρόπων, ή μπορούσε να εκφράζει μια προοδευτική αντίληψη για την κοινωνία και τον πολιτισμό της εποχής του, επιχειρώντας παράλληλα έναν διάλογο με τον τόπο και το περιβάλλον ένταξής του. Αφενός τα αρχέτυπα της δεκαετίας του 1920, αφετέρου το κατά περίπτωση περιβάλλον, η έννοια δηλαδή του χρόνου και του τόπου, αποτέλεσαν το κεντρικό ζήτημα προβληματισμού της μοντέρνας αρχιτεκτονικής σε όλο τον 20ό αιώνα.

Τούτο βέβαια ανοίγει και μια σειρά από άλλα ζητήματα, σχετικά με τον προσδιορισμό του εύρους και της εμπεριεκτικότητας της έννοιας του «μοντέρνου»: συνεπώς με τη θεμιτή αναζήτηση των ορίων της, ειδικά σήμερα που μια σειρά ιστοριογραφικών «αναθεωρήσεων» επιχειρεί, για λόγους εντυπωσιασμού ή έντεχνης ή/και προσοδοφόρας συντήρησης ενός διαλόγου, τη διατύπωση ερμηνευτικών προτάσεων στα όρια του αποδεκτού. Για να είμαστε σαφείς, αναφερόμαστε σε θεωρήσεις όπως αυτή που επιχειρείται στον πρόσφατο τόμο *Atlas of Brutalist Architecture* (Phaidon Press, Λονδίνο 2018), στον οποίο -όπως οι «φουτουριστές» του F.T. Marinetti στη δεκαετία του 1930- μπρουταλιστές είναι οι πάντες: Zaha Hadid, Jean Nouvel, Hans Hollein, Herzog & de Meuron, Tadao Ando, Oscar Niemeyer, Christian de Portzamparc, Ricardo Bofill, Leonardo Savioli, Georges Candilis, μεταξύ πολλών άλλων...

Giò Ponti, Μέγαρο Montecatini, Μιλάνο, 1938

Η Αντιγόνη Κατσάκου, απόφοιτη της Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ, διδάκτωρ του Πολυτεχνείου της Λωζάνης και ήδη συγγραφέας, με τη Μαρία Θεοδώρου, του *The Competition Grid* (RIBA Publishing, 2018), στο *Rethinking Modernity* επιδίδεται στη γνωριμία και κατανόηση των παραλλαγών αυτού που η ίδια αποκαλεί εναλλακτικό, άγνωστο ή και αγνοημένο μοντέρνο, στις τέσσερις άκρες της γης. Με εργαλείο μια πολύ καλή εποπτεία της ιστορίας της αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα, και υιοθετώντας σαφείς και οξυδερκείς κριτικές θέσεις, επιχειρεί ουσιαστικά μια καλειδοσκοπική θεώρηση των παραμέτρων και των ιδιαιτεροτήτων του μοντέρνου τοπικισμού, έτσι όπως εκφέρεται σε διαφορετικές περιβαλλοντικές και πολιτισμικές θερμοκρασίες, σε τόπους και από αρχιτέκτονες με τις πιο διαφορετικές μεταξύ τους ιδιότητες και προελεύσεις. Με παράλληλη ανάλυση βιογραφιών, διαδρομών, επιρροών, πολιτισμικών αναγωγών και γεωγραφικών ιδιαιτεροτήτων, συνθέτει μια εναλλακτική ιστορία του μοντέρνου πάνω σε υλικά ενδεχομένως οικεία που όμως φωτίζονται με νέο νόημα. Η περιήγησή της δομείται πάνω σε θεματικές όπως η παράδοση και η ταυτότητα, τα οικοδομικά υλικά και η χρήση των χρωμάτων, οι χωροδιατακτικές ρυθμίσεις προσαρμοσμένες στον μεμονωμένο και όχι στον συλλογικό χρήστη, το φαινόμενο της διασποράς που έφερε πολλούς ταλαντούχους αρχιτέκτονες σε μακρινά μήκη και πλάτη, με αποτέλεσμα έναν πρωτοφανή και απρόβλεπτο πλουραλισμό των διεθνών εκφάνσεων του μοντέρνου. Στο πλαίσιο αυτό δεν λείπουν και οι ελληνικές τεκμηριώσεις έργων του Δημήτρη Πικιώνη, του Άρη Κωνσταντινίδη, του Κυριάκου Κρόκου, του Γιώργου Μακρή, του Μιχάλη Σουβατζίδη. Το βιβλίο βασίζεται σε ιδιαίτερης ποιότητας εικονογραφικό υλικό και σε αξιόλογο εύρος βιβλιογραφία (που σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως η ελληνική, θα μπορούσε να είναι πιο αντιπροσωπευτική).

Juan O'Gorman, Κατοικία Rivera-Kahlo, Πόλη του Μεξικού, 1931-32

Η Κατσάκου επικεντρώνει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον της σε περιοχές όπως η Σκανδιναβία, η Απω Ανατολή ή οι χώρες της Λατινικής Αμερικής, κάτι που αναδεικνύει ακόμη περισσότερο τον «τοπικιστικό χαρακτήρα του μοντέρνου», όπως αυτός αναλύεται στο βιβλίο. Ειδικά στην περίπτωση των τελευταίων, και αναφορικά με τους «εμικρέδες» αρχιτέκτονες, η συγγραφέας τονίζει (σ. 134) ότι «η επαφή που μπορούσαν να έχουν με τα

ειδικά χαρακτηριστικά των χωρών που τους φιλοξενούσαν, όπως στην περίπτωση του Max Cetto στο Μεξικό ή του Gregori Warchavchik και της Lina Bo Bardi στη Βραζιλία, ήταν η ενεργός δύναμη για την αναζήτηση εκφράσεων του μοντέρνου σε θέση να απομακρύνουν τα έργα τους από τη μιμητική και καθαρά φορμαλιστική μεταφορά ιδεών, και να τα τοποθετήσουν στιβαρά στο τοπικό περιβάλλον». Σε κάθε περίπτωση, η ποικιλία των διασταυρώσεων και η ανάδειξη άγνωστων ιδιαιτεροτήτων κάνει την ανάγνωση του βιβλίου ευχάριστη και διαρκώς ενδιαφέρουσα.

Η σημαντικότερη πιθανώς συμβολή του βιβλίου της Κατσάκου είναι η επαναφορά τού πάντα επίκαιρου ερωτήματος «Τι είναι το μοντέρνο»; Η απάντηση, έναν αιώνα μετά την εμφάνισή του, έχει να κάνει με την επιβεβαίωση της πολιτισμικής διάρκειάς του και με το γεγονός ότι η ενασχόληση με αυτό συμβαδίζει μάλλον με μια στάση προβληματισμού απέναντι στη ζωή και στα φαινόμενα της διαβίωσής μας, περιλαμβανομένων και εκείνων της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, το βιβλίο αποτελεί ουσιαστικά μια επιτομή του «εναλλακτικού» μοντέρνου στον 20ό αιώνα, με λίγους, γηραιούς πλέον πρωταγωνιστές να φτάνουν μέχρι τις απαρχές του 21ου: Geoffrey Bawa, Luigi Caccia Dominioni, Ricardo Legoretta, Oscar Niemeyer, Rogelio Salmons. Τι συμβαίνει σήμερα; Το ερώτημα είναι καίριο και οφείλει να απαντηθεί, αν δεν θέλουμε η ιδέα του μοντέρνου να δείχνει για εμάς σήμερα ηρωϊκή, εναλλακτική αλλά και νοσταλγική.

Gregori Warchavchik, Μοντέρνο Σπίτι, Rua Itápolis, Σάο Πάολο, 1930

Εισαγωγική εικόνα: Erich Mendelsohn, Πολυκατάστημα Schocken, Στουτγάρδη, 1924-26 (φωτογρ. περ. 1960)